

másod, átvitt érteményűek. Erről kiki meggyőződhetik, ha bizonyos trágár szókra figyel, melyek közől némellyeket ezelőtt egy-két századdal az írók tisztes előadásban használtak, 's ma már a' társas életben szemtelenség nélkül nem lehet mondani, 's arczpirulás nélkül nem hallhatni.

A' FÜVÉSZETI NEVEK' SZÁRMAZÁSÁRÓL,
's némelly a' Magyar Fűvészkönyvből kimaradt köznépi
tájnevekről.

CSORBA JÓZSEFTÓL.

Olvast. nov. 26. 1855.

A' nyelvtudományi osztály' fáradhatlan bajnoka, Czuczor Gergely úr, philosophiai szellemmel adta legközelebb e' székblől a' szók' psychologiai elemzését, 's értekezése bennem több más eszméletek között azon kérdést ébresztette, vajjon természettudományunk' körében találók-e példáját az olly képzésnek? Mellőzván a' többi természeti tanokat, csak a' fűvészetre szorítkoztam, 's hogy hanyatló éveinkben különben is gyengülő emlékezetemen segítsek, részint jegyzékeimet tekintém, részint ama' majd félszázados, de mégis becses, nyelvünkön nélkülözhetetlen munkát, a' Diószeghy-Fazekas-féle Magyar Fűvészkönyvet forgattam, és úgy találtam, hogy *nekünk* ezen elemzés' körét el kell hagynunk, mint az emberiség' fejlődése' legalsóbb fokát nálunk is átlépte, 's a' tudomány is bölcsőjével együtt elhagyta azt, és a' műveltség, tudományos, sőt már a' népek' másnemű érintkezése és közlekedése által más szempontra, más irányra vagyunk utasítva.

Igen : mert egyént, tehát növényt rendszerünk' életművessége szerint ebben nem találunk, hanem csak elvont eszmét, melly az egyének' complet, köz tulajdonságaiából alkotva, ismét alárendezett fajt (species), alfajt (subspecies)'s még váltványt is (varietas) foglal magában, míg azután nézlet alá eső egyesekre alkalmazzuk azt, mint képletet, 's meghatározzuk

az egyes növényt, reá ismerünk azon egyes lényre, melly előtünk van.

A' fűvészet' atyjai, a' rendszerek' alkotói még eddig alúl kezdik az elrendezést, az oktatást; mi pedig felülről kezdjük a' tanulást, az egyének' meghatározását : a' *seregről* alsóbb osztályra, onnan *nemre*, aztán *fajra*, 's néha váltványrajutunk, mint feljebb említém.

Minden egyénnek két neve van : családi és faji (kivévéen ha a' nemi név *κατ' ἐξοχην* rövidség' kedvéért a' közéletben alkalmaztatik), 's ezen másod név az egyéniség' tulajdonit többnyire melléknévvel és csak igen ritkán főnévvel nemző esetben fejezi ki, p. o.

Convolvulus : — arvensis, — tricolor, — repens, — sepium.

Szulák, v. folyófü : — kis szulák, — háromszinű szulák, gyökerező sz., — nagy v. kerítési sz.

Thlaspi : — peregrinum, — arvense, — campestre, — bursa pastoris.

Tarsóka : — bujdosó, vetési tarsóka, mezei t., pásztor tarsóka *).

Panicum : — glaucum, — germanicum, — italicum, — crus corvi, — crus galli.

Muhar : — széna m., — bor m., — olasz m. — holló láb m., — kakas láb muhar.

Solanum : — pseudocapsicum, — dulcamara, — tuberosum, — lycopersicum.

Caucsor : — kláris cs., — keserédes cs., — kolompér cs., paradicsom cs.

A' mi már a' *nemek'* gyökérneveit illeti, a' képzelet 's ítélet' nyilvánítását látjuk bennök, 's azokat nem a' *lélek' ösztöni hatásából*, v. az *ész' elemi működéséből* bírjuk, hanem

1-ször épen úgy mint Francia- v. Németországban, vetjük magyar nyelvünkön is a' néptől; mert kétség kívül a' fűvésztudomány' ismerete előtt 's nélkül is ízéről, érzékeinkre hatásáról, tanyájáról, más tárgyakkal hasonlítva idomáról ismerte azt, és ismeri, 's hagyományos névvel nevezi a' pásztor,

*) A' magyar a' *nemet* hátul teszi közéletben is, p.o. pünkösdi rózsa.

az erdősz, és a' paraszt gazdasszony is; így nevezi a' nép az orchis moriót *agármony*, *bupleurum rotundifoliumot általbuvófű*, *Rumex acetosát nagy sóska*, *oxalis acetosellát apró v. madár sóska*, a' *Ranunculust sömörfű*, *euphorbiát ebtéj*, *Amaranthust bársonyvirág*, *mellissát méhfű*, *Glycirrhisát édes gyökérfa*, *Genistát festővirág*, *Symphitumot forrasztófű*, *Valeriana locustát galambbegy*, *Colchicum autumnalét gussaly ülő virágnak*; így a' legtöbb (*gramineae*) pázsitfű- és kenyéreneműeket : búza, zab, árpa, tönköly v. alakor, hajdina, köles 's a' t. a' betűt sem ismerő nép is egyformán nevezi.

Kik a' nép között forgunk, egyenként reá ismerünk, honnan vannak az illy nevek, ha az előbb említett eszmékre ügyelünk, 's ezeket itt fejtegetni tovább fölöslegesnek vélvén, menjen keresztül kiki egyenként az említett népies neveken. Anynyi tagadhatatlan, hogy a' szükségen és használaton túl is minden éghajlat' lakosai, 's a' műveltség' bár mellyik fokozatának emberei keblökben viselik a' növények' szerelmét : az oltárhoz menő boldog ara úgy ékesíti virággal fejét 's pihegő mellét, mint virágkoszorúval vigasztalja a' halotti ünnepélyt a' temetést rendező, a' békés pálma úgy ébreszti a' munkás polgárt honfiai, embertársai' boldogítására, mint a' babér felejteti a' Mars' fiával küzdését, 's vérző sebeit. A' költészet, bölcsőjétől fogva legmagasztosabb haladásában is, a' tulipán, a' viola, a' rózsza, v. maga az anya-virány' tekintetétől az ég' boltozatjára röpi, mint a' lilium' látásánál vagy a' terepély tölgy' árnyékánál az ég' úrához emelkedik a' vallásos kebel; 's a' megváltót Jeruzsálem' utcáin épen úgy lábai alá szórt virágokkal fogadták hajdan, mint ma a' mozgalomnak indult népek' ablakaiból bokkrétákat hánynak a' nőkezek a' győzelemmel visszatérő hadvezérre; Salamon' éneke nem kevesebb a' föld' virágai' látására ébreszti, 's édesgeti mátkáját, mint Jones' odájában a' mondolafa' ezüst virággal, a' ligetek' rózsáival, 's a' lilium' levelein tündöklő harmattal bájolja Messihit; Theokritustól Kleistig Csokonaynk, Verseghynk, Szemerénk 's több honfiaink' példája' bizonyítása szerint is varázs verszeteket szültek a' mező és a' tavasz virági; végre hogy én is messze ne barangoljak, Róma' halhatatlan Virgilje Menaleas' szájába adta :

Dic quibus in terris, inscripti nomina regum
Nascantur flores, et Phyllida solus habeto.

'S ugyan másutt (Corydon Alexishez) így szól :

Huc ades, o formose puer; tibi lilia plenis
Ecce ferunt Nymphae calathis; tibi candida Nais,
Pallentes violas et summa papavera carpens
Narcissum et florem jungit bene olentis anethi.
Tum, casia atque aliis intexens svavibus herbis,
Mollia luteola pingit vaccinia caltha.

mivel bebizonyítja, hogy növényeket nem csak ismert, hanem költői szellemében is viselte azok' kellemeit, 's neveit.

2-szor. Mint más tanainkban mindenütt látjuk római mestereink' szavait, úgy fűvészetünkben is a' deák-ból alakítottak sok szavak, 's leginkább a' szó' végének magyarosítása által honosítottak így : petrezselyem = petrosoleum, fige = ficus, jazmin = jasminus, galaj = galium, valaj = valantia, mizsót = myosotis, borágó = borago, lizinka = lysimachia, számolya = Samolus, loncz = lonicera, apoczin = apocynum, iringo = eryngium, citrom = cytrus, bordon = onopordum, kakolya = cacalia, 's így tovább lengi át ezen képzésmód magyar fűvészkönyvünket is.

3-szor. Legtöbb van fordítva (még pedig tulajdonképen) a' görög v. deák jelentés után, így : gladiolus = dákoska, globularia = gubóvirág, sangvisorba = vérfű, parietaria = falfű, campanula = csengetyű, lythospermum = kőmag, phlox = lángvirág, impatiens = fáj, nebánt-virág, periploca = tekeres, drosera = harmatfű, crysocoma = aranyfürt, crysanthemum = aranyvirág, ophioglossus = kigyónyelvfű.

4-szer. Neveztetik a' növény azon tudósról, ki azt v. annak hasznát fölfedezte, főképen pedig a' gyümölcsfa és kerti virág' fajtái azon tekintélyes személytől, ki azt közzé tette, 's kinek kedvence volt, v. azzá lőn tisztelkedésből; vagy neveztetik azon vidéktől, hol honja, tanyája van : p. o. Carex Schraderi = Schrader' sássa, arenaria Gerardi = Gerard' homokhúrja, Cnicus Wildenowi = Wildenow' barsea (a' Carduusoktól elszakasztva); így lőn Waldsteinia, és Kitaibelia jeles fűvészeink' emlékezetét a' halandóságtól megváltó nemtővé; így becsüljük meg itt is az örök-zöld koszorús költőt, midőn aster amellus Virgilius elnevezést megtartjuk. Az említett né-

zetből mondjuk: György Király, Napoleon, Károly főhg, Sternberg gróf' 'stb körtvélye, almája; tanyájától angolhoni, volksmari, szalai, baranyai, mezókomáromi 'stb. Végre nevezzük még azt, főkép mint váltványt gyümölcse' szamatjáról, ízéről, színéről, alakjáról, megérése, tartóssága' idejéről : eper-, borizú, fejér pogácsa-, kormos-, leánycaecsú-, őszi-, téli 'stb almának. Így a' virágok' elnevezésében látjuk a' kertekben, 's a' kiállításokban sok élő 's megholt személyek' egész névsorát, mit itt bővebben említeni felesleg.

5-ször. Mint minden más, még a' legműveltebb nemzeteknél is, úgy honunkban vallásos érzelmet és csaknem historiai eszmeifüzet mutató *hagyomány* sok növénynev: így Sz. Háromság' virága, Ábrahám' fája (Reuschbaum, szüzfa), Boldogasszony' hája, Boldogasszony' méntája v. levele, Boldogasszony' csipkéje, Istenfa 'stb *).

Magyar Fűvészkönyvünk nem felejté el a' hagyományos neveket fölkeresni; 's láthatjuk, hogy csaknem minden faj után zárjel között említi azokat. Nyilatkozott azonban Előbeszédében elvileg is némellyek ellen, 's így sokat elhagyott részint talán következetességből, részint vallásosságból, hogy a' szenteket hiába ne említsük v. Isten' nevét hiába fel ne vegyük, részint, és *inkább*, mivel a' szerzők' figyelmét sok tájnév könnyen elkerülhette, midőn ők hivataluknál fogva helyiséghez kötvék, tudományos czéiből v. tapasztalás végett hazánk' különféle vidékeire utazást nem tehettek, a' közlekedés pedig ez előtt 40—50 évvel hazánkban milly kevés, milly nehéz volt.

Akaratom e' hiányt ez alkalommal érinteni, 's némelly táj- v. népies növényneveket följegyezni, akár érdemlenek azok figyelmet, 's így az irói körbe fölvetést, akár nem :

Lonicera caprifolium : — nem csak jerikói rózsa, 's a' t. hanem *kázsia* név alatt is esmérjük **).

---

*) A' német is így tesz, p. o. Engelwurzeln, Dreifaltigkeitsblume, Alleluja, Himmelfahrtsblümlein, Christblumen, Frauenschuh, Marienblümlein. Látni ezt a' francia nép' életében is : Angélique, Herbe de la Corneille, fleur d'amour, chardon de Notre Dame, couronne impériale, Herbe à la Reine, Soulier de Notre Dame, Séau de Salomon, Bénoise, fleur de St. Jaques etc. etc.

**) Talán a' feljebb említett *Casia* névről néphagyományként.

Sempervivum tectorum ; nem csak rózsás fülfi, hanem *házi zöld, mindenkor élő, kőrózsa*.

Iris, — a' nőszírom népszerűleg nem csak lilium, hanem főkép a' kék faj *zsinikor*.

Veratrum nigrum : — a' nép *fekete húnyornak* nevezi, noha rendszeresen a' *Helleborus niger*' neve ez.

Tormentilla rendszeresen Timpó, — népiesen *tormatilla, vérgyökér, Ruhrwurz*.

Geum urbanum : rendsz. szegfűszagú ciklász : — a' népnél sz. *Benedek' füve*.

Scutellaria, mint nem csukóka, népiesen *csákóka*.

Melampyrum arvense : rendsz. csormolya fintor, — népiesen *rókafarkú fü*.

Lathraea squammosa, rendsz. konya vicsor, népiesen *fo-gacsán*.

Scrophularia nodosa, rendsz. Bodza tákajak, 's a' Diószeghynél lévő népies nevekhez jöhet még *fekete csalán*.

Orobanche major : rendsz. nagy szádor, 's a' Diósz. említett két népies neveken kívül *misegyertya, Istennyilafü*.

Acanthus mollis : rendsz. díszes Akant, a' köznépnel *medve talpfü, medve köröm*.

Lepidium sativum : — a' népnél *erdei vad retek, mustárfü*.

Thlaspi bursa pastoris : rendsz. pásztor Tarsóka, 's a' hét népsz. neveken kívül 374. l. ide tartozik *élek-halok*.

Iberis umbellata : — népszerűen *) *krétai kistorma*.

Sinapis arvensis : — népsz. *hangafü*.

Gerarium pratense : — népsz. *réti gólya orru fü, Isten-haragja*.

Ononis spinosa : — népsz. *szamár' gyönyörűsége*.

Ervum tetraspermum : — népsz. *vad lencse, lentille sauvage*.

Glycirrhiza, mint nem, higviricz; de miért, midőn a' népnél van *likricz*.

Sonchus oleraceus : — népsz. *kakics, disznókék, nyúl-káposzta, Saudistel, Gänsedistel*.

---

*) Midőn irom, népszerűen, 'akkor említtem azon neveket, mellyeket Diószeghy kihagyott.

Lapsana communis : — népsz. *kutya saláta*.

Cichorium intybus : — népsz. *vadczikória*.

Artemisia abrotanum : — népsz. *Istenfa*.

Artemisia campestris : — népsz. *mezei cziprus, mezei seprűfü*.

Tussilago farfara : — népsz. *földi tök*.

Tussilago petasites : népsz. *mírigyfű*.

Aster amellus Virgiliai : — népsz. *kék csillag virág*.

Solidago virga aurea : — népsz. *aranyos istápfű, mezei aranyos vessző, véres gyűrűfü*.

Arnica montana : — népsz. *árnyékfü*.

Tagetes erecta : — népsz. *büdös rózsza*.

Matricaria chamomilla : — népsz. *nádráfű, pipitér*.

Helianthus annuus : — népsz. *tányérvirág*.

Helianthus tuberosus : — népsz. *csicsóka, tobinabóré*.

Centaureum cyanus : — népsz. *imola, vad pézsma, buzavirág*-ot említ Diósz. is.

Orchis morio : — népsz. *agármonyfü, embererő*.

Cypripedium Calceolus : — népsz. *Mária' czipőkje, unser lieben Frauen Schuh*.

Urtica urens : — népsz. *úrva csalán*.

Amaranthus : nemileg nevezi Diósz. Amarant, pedig van népünknel *börzsön virág* név.

Arum maculatum : — népsz. *Áron gyökér, Áron' szakátla, sulyfü, német gyömbér*, hibásan *nadrágulya*.

Thuja orientalis : — népsz. *életfa, kerti cziprus*.

Momordica balsamina : népsz. *fái virág*.

Bryonia alba : — népsz. *földi tök*.

Ruscus hypoglossum : — népsz. *torokfü*.

Ruscus aculeatus : — népsz. *pézsma kóró, vörös-bogyos puszpáng*.

Ophioglossum vulgatum : — népsz. sz. *György' füve*.

Osmunda lunaria : — népsz. *kishold fü, lúdtentőfü*.

Adiantum aureum, capillus Veneris : — Vénus' haja, úrva leány' haja.

Végre a' lopvanószók között nem találni Magyar Fűvészkönyvünkben azon *gomba fajt*, melyet tapasztalásom szerint több megyében 'fözve úri asztalokra adnak, a' köznépnél

pedig tavasszal 's ősszel az erdős vidékeken csaknem mindennapi eledel; nyárban, hacsak sok esőzés nincs, nem igen eszik, mert az év' ezen részében szívós, kemény, ízetlen; közönségesen *gélyva*, *giva*, 's némelly vidékeken *szilfa*-, *diófa-gombának* hívják; mert noha terem a' gyertyán-, 's a' bükk élő, 's dült fákon és tuskón is, de legjobb ízű az említett két fán tanyázó.

Az ősszel Somogyból visszautazásom' alkalmával hoztam szeszben, jól bekötve példányokat, 's közlöttem dr. Kovács Gyula úrral, 's ő is úgy találta, hogy Magyar Fűvész-könyvünkben az leírva nincs; sőt ama' szép, eleven képekkel díszeskedő, az ehető gombákról Descourtilz által készült, 's Berry herczegnő' pártfogását nyert munkában sem találtuk ezt: így további rendszeres nyomozás után Fries' *Systema Mycologicum*a nyugtata meg bennünket, melly szerint ezen gomba *csigás galóca* : *Agaricus ostreatus*, t. i. tartozik :

I. Leucos-porusok' (fejérmagvuak) XII-dik tribusához (osztályához), a' II-ik Subtribus (alosztályban) a' csigásokhoz — *Concharia* — *pileo integro dimidiatoque*, egész 's némellykor fél kalappal.

Ezek azok, miket, alkalom ajánlkozván, mint a' Magyar Fűvész-könyvben hiányzókat említhetek, 's találkozni bizonyosan többek, ha lesz részvét, lesz figyelem, mellyet magok a' szerzők is előbeszédökben (XV—XVI. lap.) világosan említették, reménylettek.

Hiszem pedig hogy e' lépésemet senki sem veszi a' szerzők iránti tiszteletlenségnek. Érzem én, hogy ők elmondhaták: *exegi monumentum aere perennius*, és pedig most ismét — midőn Steffen' remek munkája a' *Mezei Gazdaság' Könyve* cím alatt megjelent: köz részvét által keletkezett ez honunkban, és már a' legelőnékben terjed hazánkfiak' azon osztályánál, mellyben az állandóság, kitartás foglalkozások' következtében is legtöbb, 's benne a' növénynevek a' szövegben, de egész lapenként a' Magyar Fűvész-könyv szerint lévén adva, a' nemzet' keblében újra éled 's öröktül a' Diószeghy-Fazekas név! Bár találkozni valaki, a' ki, már akar meghagyva a' Linné' mesterséges rendszerét, akar újra dolgozva azt, Jussieu, De Candolle 'stb alkotmánya' mintájára, azon munka' ritkaságát pótolná.